

בואי הרוח

גישה אחרת לסוגיית הניכור בחברה הישראלית

מאת: אילון אביאור*

המציאות של התקופה האחרונה הציפה בחברה הישראלית את הסוגייה הנושנה של הקשר בין ובתוך המגזרים השונים בה, 'שבטים' כלשונו של נשיא המדינה ראובן ריבלין. ראינו כיצד מצוקות וקשיים שחוות קבוצות שונות נתקלים תכופות באדישות ובניכור מצד קבוצות אחרות. קחו לדוגמה את רצף התגובות לאסון במירון - ממעורבות והתגייסות למען הקהילה החרדית ועד להתנכרות, כעס ודחייה. בעקבות האסון והתגובות אף התעורר דיון סוער: מה בעצם מחבר בין הנפגעים ומצוקותיהם לשאר החברה הישראלית?

אך הקושי לחוש קרבה וקשר אינו מתקיים רק אל מול מחנה מרוחק או 'אחר' אוניברסלי. לא אחת אנו מרגישים אטימות או ניתוק גם כלפי הקרובים לנו ביותר, כמו משפחה וחברים, או כלפי מעגלי שייכות וזהות רחבים יותר - המגזר, הקהילה והחברה אליהם אנו משתייכים. יתרה מכך: לעתים נדמה שדווקא כאשר הקרובים אלינו זקוקים לשותפות, לעזרה, לחמלה, או אפילו רק לנוכחות תומכת, גדלים הניתוק והמרחק שאנו חשים מולם. ואם כך הדבר בעתות מצוקה, מה בעצם קושר אותנו אל הקרובים אלינו? ואם השאלה מתעוררת כשמדובר במעגלים בהם אנו בוחרים ואליהם אנו משתייכים, הרי שהפער והריחוק כלפי מעגלים רחבים יותר נדמים כבלתי ניתנים לחצייה. ניתן לומר ששאלה זו כבר יצאה מתחום ההתמודדות והקושי והפכה להנחת המוצא ביחסינו עם הזולת.

בדברים הבאים אנסה להציע עמדה שונה ומחודשת אל מול הזולת והחברה, המבוססת על מקורות היהדות:

ספר הזוהר עוסק, בין היתר, ביחסים הדינמיים שבתוך האלוהות, בין האל לשכינה, ובהשפעת היחסים הללו על הבריאה ועל האדם. לצד היחסים והתנועות שמקיימים ביניהם היבטים שונים של אלוהים, עולה גם עמדה המתייחסת לקשרים בין בני האדם. כך, כשהזוהר מביא משל אודות אלוהים, הוא משתמש בדימויים אנושיים, ולמעשה משקף בדרך זו את יחסי בני האדם בינם לבין עצמם במציאות הממשית¹. במילים אחרות: המשל האנושי מלמד על האלוהי, אך מהאלוהי יש לחזור לאנושי.

מגילת שיר השירים מספרת סיפור אהבה אנושי, המתרחש במרחבי ירושלים וסביבותיה. חז"ל טענו שהמגילה מהווה משל לקשרים שבין אלוהים לעמו ולתולדות הברית ביניהם, ותורת הנסתר רואה בה גם משל לקשר בין אלוהים לשכינתו. בפתיחה לזוהר חדש, העוסקת בשיר השירים, דורש רבי רחומאי אודות הרוח, הנשיקה והמפגש - בין מעלה ומטה, בין הגוף לרוח:

¹ כבר עמד על כך יהודה ליבס במאמרו אודות המיתוס היהודי: "ככל שיתעלה האלוה מעל מדרגת האדם, אף העילוי גופו תכונה אנושית היא ומעידה על מכנה משותף בין אדם ובין אל, כי עצם מושגי הנעלה והטוב גזורים מן התחום האנושי. או שמא תכונות אלה גם בהופעתן בתחום האנושי גזורות הן מן האלהי, אם נעדיף לבטא רעיון זה בלשון המיתוס היהודי הקובע שהאדם נברא בצלם אלהים". ועל דמות הכסא דמות כמראה אדם עליו מלמעלה " (יח"א, כ), פרושו: האל אינו אדם אבל "דמות כמראה אדם" ובכך הוא "עליו מלמעלה". (מתוך: יהודה ליבס, יהדות ומיתוס)

רבי רחומאי פתח, **ונחה עליו רוח ה' רוח חכמה ובינה רוח עצה וגבורה רוח דעת ויראת ה'**², הא הכא ארבע רוחות, **ולא זכה בהם אדם, זולתי מלך המשיח בלבד. והכתיב מארבע רוחות באי הרוח.**³ ארבע לא כתיב, אלא מארבע רוחות. זהו רוח שלם. אמר ליה היאך. אמר ליה, זה הבא מתוך אהבת נשיקה. היאך נשיקה מאהבה אינו אלא בפה, ומתחברן רוח ברוח, וכל אחד מהם כלול משתי רוחות, רוחו ורוח חברו, נמצאו שניהם בארבע רוחות. וכל שכן הזכר והנקבה בהתחברם, שם ארבע רוחות יחד. והבן הבא מהם, זהו רוח הבא מארבע רוחות. כמא דאת אמר, מארבע רוחות באי הרוח, וזהו רוח שלם.⁴

בפסקה זו דורש רבי רחומאי פסוק מבבואת אחרית הימים של הנביא ישעיהו, על פיה תבוא הגאולה מחוטר ישי. על פי הדרשה, התיאור המופלא של ישעיהו לא יכול לעסוק אלא במלך המשיח בלבד, שרוח ה' תנוח עליו ותביא אותו לשפוט את הארץ בצדק וביושר. רבי רחומאי מזהה רוח זו כארבע רוחות שונות אשר יתקיימו באדם אחד, ומזכיר גם ארבע רוחות אחרות, המתוארות בחזון העצמות היבשות של יחזקאל. לדבריו, ארבע הרוחות מייצגות רוח אחת, "רוח שלם" - רוח אחת שלמה הכוללת בתוכה ארבע רוחות שלמות.

אך כיצד נכללות ארבע רוחות ברוח אחת? כאן נפרשת הדרמה הגדולה בחיבורו של רבי רחומאי: כל רוח מייצגת פן אנושי, והחיבור ביניהן מתחיל דווקא במפגש הגופני הממשי של נשיקה מפה אל פה. זהו חיבור קרוב, מפגש שבו שני מרחבים, שני בני אדם, מממשים את הקשר ביניהם במלואו. המפגש הפיזי של הנשיקה מהווה עוגן, שבאמצעותו נפגשות גם הרוחות, ואיתן כל העולמות והזהויות שהן מכילות. למעשה מתואר כאן מפגש אידיאלי, מפגש מלא של גוף ורוח, שכל אדם היה רוצה לממש עם הקרובים לו. ברם, על פי רבי רחומאי, המפגש מתרחש בין ארבע רוחות, ולא שתיים, מכיוון שכל רוח מביאה לא רק את עצמה, אלא גם את חברתה: **"כלול משתי רוחות, רוחו ורוח חברו"**.

אל מול הקושי שלנו להתחבר לזולת, מציע כאן רבי רחומאי חיבור מסוג אחר: הנשיקה. על פי דרשתו, הנשיקה הינה מפגש חי ומוחשי, המשמש מצע למפגש של כל רוח עם שותפתה, כאשר כל רוח מביאה לקשר גם את עצמה וגם את חברתה. במילים אחרות: בניגוד לתפיסה הרווחת, שבה אדם מביא לקשר את עצמו, בתקווה שתיווצר הדדיות עם הצד השני, במפגש הרוחות כל צד מביא הן את עצמו והן את חברו; כל צד רואה את טובת הצד השני כחלק מטובתו שלו, ואף צד אינו מוותר על עצמו. זוהי מהות מפגש הרוחות: נשיקה של אהבה, מתוך אמון הדדי: אני דואג לצד השני כפי שאני דואג לעצמי, ומאמין שגם הצד השני דואג לי כפי שהוא דואג לעצמו. חיבור כזה מייצר הפריה הדדית, והרוחות המתחברות בנשיקה גדלות כתוצאה ממנו, שכן הן כוללות בתוכן גם את שותפתן למפגש: **"נמצאו שניהם בארבע רוחות"**.

² ישעיה יא ב

³ יחזקאל לו ט

⁴ זהר חדש שיר השירים: א-ג. מוסד הרב קוק, תשנ"ה

המצב המתואר בדרשת רבי רחומאי משמר בחיבור הרוחות מתח הדדי. הנשיקה הינה מרחב של מפגש ממשי ונוכח, לא ניטרלי ולא סטרילי - מפגש החודר למרחבים אישיים ופרטיים של שני הצדדים,⁵ ומייצר בדרך זו הפריה הדדית שמרחיבה את כל הרוחות הפועלות. כמו משחק הילדות בו שניים נשענים גב אל גב, תומכים ונתמכים, דוחפים ונדחפים בו זמנית, ויוצרים ביחד מבנה משותף, כך גם מפגש הרוחות: חיבור הדדי וסימטרי שבונה שותפות המרחיבה את שני הצדדים. וכך, אם נשליך את דרשת רחומאי על מפגש ממשי בין שני בני אדם, נגיע לחיבור עמוק ורחב הרבה יותר. אלא שאם פתחנו עיון זה בקושי לחוש מעורבות וחמלה דווקא כלפי הזולת הממשי שבחינו, נדמה שחיבור הרוחות הוא מעל ליכולתנו. כיצד ניתן, אם כן, לעורר בתוכנו רגשות של אהדה ואכפתיות כלפי הקרובים אלינו?

דומני שקיים כשל בציפייה לאיזו התעוררות פנימית שתופיע יש מאין ותקשור אותנו לזולת. כשהקשר שלי לאדם אחר נאמד על פי מידת ההתרגשות שמציפה אותי מולו, הרי שקל מאוד לוותר על הקשר כשזו אינה מתעוררת. וכך, כשאדם חש ריחוק או ניתוק מול המצוקה של קבוצה או יחיד, הוא מסיק כי אין כל קשר בינו לבינם. לכאורה החיבור והאמפתיה הינם רגשות, והיעדרם מהווה אינדיקציה להיעדר קשר. במצב כזה לא נותר לנו אלא להתנכר לזולתנו.

אלא שמול כל אלו מציבה היהדות את החובה המוסרית: הברית עם הקב"ה וקבלת תורה ומצוות אינן רק פולחן דתי. כבר דרש רבי חמא ברבי חנינא: "מאי דכתיב אחרי ה' אלהיכם תלכו"⁶ וכי אפשר לו לאדם להלך אחר שכינה? והלא כבר נאמר כי ה' אלהיך אש אוכלה הוא,⁷ אלא להלך אחר מדותיו של הקב"ה מה הוא מלביש ערומים דכתיב ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם⁸ אף אתה הלבש ערומים, הקב"ה ביקר חולים... אף אתה בקר חולים וכו".⁹ זוהי שפה שכולה דרישה וחובה. על פיה, הקרבה לאל ולאדם אינה מתרחשת מעצמה, מתוך איזו התעוררות המתפרצת בתוכנו. הקשר לאלוהים נובע ממילוי חובות מוסריות כלפיו. ההליכה בדרכיו, באמצעות בחירות ומעשים מוסריים, היא הדבר הקרוב ביותר שיכול אדם לבקש להליכה אחר שכינה, אחר נוכחות האל. זוהי הדרך לפגוש אותו, להשרות את שכינתו. ההיענות לחוקיו היא שתביאנו לידי היכרות עימו והיקשרות אליו (ולא להפך).

באופן דומה, במפגש הרוחות שמציע רבי רחומאי, החיבור אינו קורה באופן טבעי, מתוך נביעה פנימית והתעוררות של התרגשות, אלא מתוך מחויבות. הוא דורש התמסרות ובחירה, ואולי זו הסיבה שכל רוח נדרשת להביא למפגש גם את חברתה. הבחירה בטובת הזולת קודמת למפגש עמו, המחויבות אליו הינה עמדת הנפש איתה יש להגיע למפגש, והיא אינה חד-צדדית. זוהי משוואה שדורשת משתי הרוחות להגיע למפגש מאותה עמדה ולפעול יחד ליצירת החיבור.

⁵ נשיקות האהבה מופיעות עוד פעמים רבות בזוהר, לרוב סביב הקשר בין אדם לרעייתו או בנמשל של קודשה בריך הוא ושכינתו. ראה למשל זוהר משפטים קכ"ד ע"ב, וזוהר תרומה קמ"ו ע"א-ע"ב. ואכן, בסוף דרשתו מפתח רבי רחומאי, את מפגש הרוחות לכלל זיווג. אני בחרתי בעיון זה לפתח רק את הרובד הראשון של מפגש הרוחות, מתוך כוונה להתייחס לרובד החברתי של אדם מול זולתו.

⁶ דברים יג, ה

⁷ דברים ד, כד

⁸ בראשית ג, כא

⁹ סוטה יד ע"א. ובאופן דומה פסק גם הרמב"ם בהלכות דעות פרק י"א הלכה י"א.

אם כן, החמלה והקשר לזולת אינם מתפתחים מעצמם, אלא יש לפתח אותם. הקרבה, האכפתיות והמעורבות הינן עניין של עמדת נפש איתה מגיע כל אדם למפגש עם האחר. מדובר בבחירה אקטיבית לכלול גם את הצד השני בתוך נקודת מבטך, לראות את האחר ואת צרכיו. התשובה לתחושת הניתוק מול כאב וקושי שעוברים על קבוצה אחרת, לאמירות כמו "זו הבעיה שלהם" – היא התמסרות, מתוך שותפות, לצרכיו ולטובתו של זולת ספציפי בעל צרכים משלו. אמת, תמיד קיים חשש מקשר חד-צדדי בו האחד רק נותן והאחר רק לוקח, ולכן נדרשת שפה חדשה שהחברה כולה תבחר לאמץ, ותחייב כל אדם – שפה של מעורבות מוסרית, מחויבות והתמסרות הדדית, שתביא לחיבור אמת בין הצדדים, לאור דרשתו של רבי רחומאי.

בגישה זו הופכות האמפתיה והקרבה לזולת למחויבות כלפי זולת ממשי אותו אנו רואים כשווה וכשותף. כל רוח מתחברת באופן ממשי אל רוח אחרת, ספציפית, ומהמחויבות ההדדית נוצר חיבור שמרחיב את שתיהן. אין ספק שמדובר באתגר עצום עבור אדם מהשורה, ורבי רחומאי אף קובע: "**הכא ארבע רוחות, ולא זכה בהם אדם, זולתי מלך המשיח בלבד**". דהיינו, מדובר באפשרות השמורה למשיח, איזו אוטופיה או מידה רוחנית שתתממש רק בעידן אחרית הימים. ועם זאת, רבי רחומאי מרמז גם למפגשים רגילים המתקיימים בין הבריות ובין בני זוג מאז אדם וחוה: "**זכר ונקבה בהתחברם**". ניתן להסיק כי המפגש השלם של ארבע הרוחות הוא אמנם אתגר עצום, נחלתו של המשיח באחרית הימים, אך על כולנו לשאוף ולחתור אליו, ולממשו כמידת יכולתנו, גם במציאות חיינו הממשית.

בדברים שהבאתי כאן אין הכוונה או הנחייה כיצד לממש את מפגש ארבע הרוחות. כל רצוני הוא לקרוא ללקיחת אחריות, לבחירה בעמדה של ראיית הזולת. כשהיריחוק גובר – לבקש קרבה; כשהחמלה נעדרת, לבחור בה, ולעורר אותה מתוך החיבור והקשר.

* אילון אביאור, סטודנט לפילוסופיה כללית ומחשבת ישראל במרכז האקדמי שלם. מרכז את הבשותף, בית מדרש פלורליסטי לחיילים ומשוחזרים.